

”Jag hade vitt hjärta”

Tidiga samhällsinsatser för att
stärka barn och förebygga kriminalitet

Barnombudsmannens årsrapport 2023

Innehåll

<u>Förord</u>	<u>3</u>
<u>Rekommendationer och förslag</u>	<u>4</u>
<i>Barnets rätt till en trygg uppväxt</i>	
<i>Barnets rätt till liv och hälsa</i>	
<i>Barnets rätt till utbildning</i>	
<u>Barnets rätt till en trygg uppväxt</u>	<u>6</u>
<i>Föräldrarnas och statens ansvar</i>	
<i>Ojämlika uppväxtvillkor är en grogrund för utanförskap</i>	
<i>Risker för utanförskap och kriminalitet</i>	
<i>Risken för kriminalitet grundläggs i barndomen</i>	
<i>Barns röster om vägen in i kriminalitet</i>	
<i>Föräldraskapets betydelse</i>	
<i>Ojämlik tillgång till stöd för barn och föräldrar</i>	
<i>Tidiga insatser behövs</i>	
<u>Barnets rätt till liv och hälsa</u>	<u>17</u>
<i>Samhällets hälso- och vårdansvar</i>	
<i>Barns röster om rätten till hälsa</i>	
<i>Förebygga att barn far illa</i>	
<i>Samhället behöver fånga upp barn tidigt</i>	
<u>Barnets rätt till utbildning</u>	<u>25</u>
<i>Förskolans kompensatoriska uppdrag</i>	
<i>Skolpliktens betydelse för barns framtid</i>	
<i>Barns röster om skolan och vikten av utbildning</i>	
<i>Skolans hälsofrämjande uppdrag</i>	
<u>Så gjorde vi rapporten</u>	<u>33</u>

Förord

Alla barn har rätt till trygga uppväxtvillkor. En trygg start i livet främjar barnets utveckling, stärker barnets färdigheter och ger förutsättningar för en god hälsa och välbefinnande under hela livet. Barndomen har också ett värde i sig.

Men alla barn får inte en bra start i livet. Trots att det funnits tydliga tecken vet vi att barn kan leva under fruktansvärda missförhållanden i årtal utan att vuxna larmar eller agerar. Barnet betalar ett högt pris när samhällets skyddssystem brister. Oräknliga är de barn vi har pratat med genom åren som undrar varför de inte fick någon hjälp och varför samhället svek dem.

Yngre barn är särskilt sårbara. Våld såsom försummelse får allvarliga konsekvenser för barnet och leder till allvarliga skador hos barnet både på kort och lång sikt. Det ökar också risken för att hamna i livslångt utanförskap och kriminalitet.

När föräldrar, oavsett anledning, brister i omsorg har samhället en skyldighet att hjälpa och skydda barnet. Men föräldrarätten är stark och begränsar ofta barnets möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda. Det gäller särskilt barn som befinner sig i en utsatt livssituation.

Det krävs ett perspektivskifte där barnet sätts i centrum. Barnet är rättighetsbärare och det är med de allra yngsta arbetet med att förebygga kriminalitet och utanförskap måste börja. Samhället har ett stort ansvar för att skydda barn som far illa så att alla barn garanteras en bra start i livet. Ytterst är det regeringens ansvar att säkerställa att skyddsnätet runt barnet fungerar och att rättigheterna i barnkonventionen uppfylls för alla barn.

Till sist vill jag tacka alla barn som har delat med sig av sina tankar och erfarenheter i arbetet med denna rapport. Era röster är ovärderliga, utan er skulle vi inte kunna uppfylla vårt uppdrag!

Elisabeth Dahlin,

barnombudsman

Rekommendationer och förslag

Barnets rätt till en trygg uppväxt

Om yngre barn får stöd tidigt minskar risken för allvarlig problematik eller kriminalitet senare i livet. Samhället behöver stärka sin kapacitet att upptäcka och ge stödinsatser till små barn där föräldraförmågan brister.

Alla barn har rätt till en trygg uppväxt och varje barn som dras in i kriminalitet är ett samhällsmisslyckande. Samhällets förmåga att uppmärksamma och agera för att skydda yngre barn som far illa måste stärkas.

Barnet är rättighetsbärare och föräldrarätten får aldrig ha företräde framför barnets rätt till hälsa, liv, utveckling och skydd mot våld. När yngre barns föräldrar brister i omsorg har samhället ansvaret att ge skydd och tillgodose barnets rättigheter i enlighet med barnkonventionen. Föräldrars rätt till integritet och valfrihet får aldrig stå i vägen för barnets rätt till skydd, vård, stöd och behandling.

För att tillgodose barnets rätt till skydd och stöd måste socialtjänsten reformeras. Det krävs ändamålsenlig samverkan och informationsöverföring för att säkerställa att barnet inte faller mellan stolar.

- En socialtjänstlagstiftning som utgår från ett barnrättsperspektiv.

Det betyder att:

- Barnets rättigheter i enlighet med barnkonventionen förtydligas i lag och likvärdighet garanteras.
 - Barnet ska ha rätt till stödinsatser även om föräldrarna inte samtycker.
 - Barnet ska göras delaktigt i beslut och insatser för att få rätt stöd.
 - Socialtjänsten ska arbeta tvärprofessionellt med barnet i fokus.
-
- Ökad kunskap och förbättrat skyddsnät för barn.
 - Kartlägg och analysera alla fall där barn och unga dömts för brott till sluten ungdomsvård eller fängelse. Använd kunskapen och barnens erfarenheter för att dra lärdom om hur samhället bättre kan förebygga kriminalitet med tidiga insatser.
 - Öka kunskapen om flickor i kriminella miljöer. Kartlägg deras bakgrund, rekryteringsväg och roll för att identifiera brister i samhällets förmåga att förebygga kriminalitet.
 - Föreskriv att socialtjänsten ska hålla orosanmälningar som inte lett till utredning ordnade på ett sökbart sätt.

Barnets rätt till liv och hälsa

Barnet har rätt till bästa möjliga hälsa och de första levnadsåren är viktiga för hur barnet klarar sig i vuxenlivet. Barnets utveckling följs redan från mödravården vilket skapar möjligheter att tidigt ge stöd, vård och behandling så att barnets rättigheter tillgodoses.

En viktig del i arbetet med att förebygga att barn far illa är att identifiera riskfaktorer och ge barnet insatser tidigt. Under de första levnadsåren har barnet få kontakter utanför familjen och är ofta beroende av att aktörer som BVC, tandvård och förskola agerar vid misstanke om att barnet far illa. De som möter yngre barn har avgörande betydelse för att samhällets skyddssystem ska fungera. Barnets rätt till bästa möjliga hälsa måste säkerställas oavsett familjesituation eller omständigheter i övrigt.

- Förstärk barnrättsperspektivet i hela hälso- och sjukvården inklusive tandvården.
 - Förstärk skyddet för barn i utsatthet genom att erbjuda utökat hembesöksprogram och föräldraskapstöd i hela landet.
 - Utred möjligheten att ge alla barn obligatoriska hälsoundersökningar för att säkerställa rätten till bästa möjliga hälsa.
 - Utöka elevhälsans och skolhuvudmannens ansvar för barnets rätt till medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser.
 - Förbättra möjligheten att ge barnet tidiga, samordnade insatser genom att ge förskolan och skolan laglig rätt att ta initiativ till att en samordnad individuell plan, SIP, upprättas för barnet.
- Öka kunskapen om barn som far illa och skyldigheten att anmäla till socialnämnden att barn far illa.
 - Ge kontinuerliga, kunskapshöjande insatser till de yrkesgrupper som omfattas av anmälningsskyldigheten.
 - Identifiera och undanröj hinder i verksamheter som omfattas av anmälningsskyldigheten.
 - Inför ett obligatoriskt moment i relevanta högskoleutbildningar om alla former av våld mot barn, inklusive försummelse.

Barnets rätt till utbildning

Barnets rätt till förskola ska tillkomma barnet och inte vara beroende av föräldrars livssituation eller sysselsättning. För barn i socioekonomisk eller annan utsatthet är förskolan extra viktig. Den lägger grunden för det livslånga lärandet och har stor betydelse för barnets språkutveckling och senare skolresultat. En fullföljd skolgång är en stark skyddsfaktor och spelar en viktig roll i att förebygga kriminalitet och utsatthet senare i livet.

- Stärk barns rätt till förskola.
 - Ge barn likvärdig och ökad rätt till förskola.
 - Sänk skolpliktsåldern och inför obligatorisk förskola från 5 års ålder.
 - Utöka skolplikten så att den omfattar alla barn som vistas i Sverige.

Barnets rätt till en trygg uppväxt

Varje barn har rätt till trygga uppväxtvillkor och att kunna utvecklas till sin fulla potential. Undersökningar visar dock att ojämlikheten bland barn i Sverige är stor och ökar inom flera områden, bland annat avseende hälsa, ekonomi och skolresultat.¹

Utvecklingen i Sverige under det senaste decenniet med en grov kriminalitet som kryper allt längre ner i åldrarna är synnerligen allvarlig. Att unga, framförallt pojkar, är inblandade i grovt, och ibland dödligt, våld är mycket oroande.²

Barn med sämre socioekonomiska förutsättningar är extra utsatta, både som offer och förövare. Risken för en kriminell karriär senare i livet kan minska om framförallt yngre barn får stöd så tidigt som möjligt. Sverige har ett av världens bästa välfärdssystem för barn. Trots detta riskerar många barn att falla igenom skyddsnätet och att hamna i utanförskap och kriminalitet. Om dessutom föräldraskapet brister har samhället ett ansvar att tillgodose barnets rättigheter genom tidiga insatser.

Föräldrarnas och statens ansvar

FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen), som sedan 2020 är svensk lag, utgår bland annat från varje barns inneboende värde och rätt till särskild omvårdnad och hjälp.³

Barnkonventionens grundprinciper:

Artikel 2: alla barn har samma rättigheter och lika värde.

Artikel 3: barnets bästa ska beaktas vid alla beslut som rör barn.

Artikel 6: barn har rätt till liv och utveckling.

Artikel 12: barn har rätt att uttrycka sin mening och få den respekterad.

Enligt barnkonventionen bör familjen, som är den grundläggande enheten och naturliga miljön för barnets utveckling och välfärd, ges nödvändigt skydd och stöd, och barnet bör växa upp i en familjemiljö präglad av lycka, kärlek och förståelse.⁴

Artikel 5 och 18 fastslår att det i huvudsak är föräldrarna (eller andra vårdnadshavare) som ansvarar för barnets uppfostran och utveckling. Enligt artikel 27 har varje barn rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling och det är föräldrarna som bär huvudansvaret för detta inom ramen för sina förmågor och ekonomiska förutsättningar.

¹ Se Folkhälsomyndigheten. Skolbarns hälsovanor i Sverige 2017/18. Grundrapport. Stockholm: Folkhälsomyndigheten, 2018; Folkhälsomyndigheten. Låg ekonomisk standard, barn [Internet]. Stockholm: Folkhälsomyndigheten; Hämtad från: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/fu-ekonomisk-utsatthet-barn>; Skolverket. PISA 2018 15-åringars kunskaper i naturvetenskap, läsförståelse och matematik Stockholm: Skolverket, 2018.

² Jfr. Brå, 2020, Dödligt våld i den kriminella miljön 2005–2017.

³ FN:s konvention om barnets rättigheter, inledning.

⁴ Ibid.

Samtidigt ålägger barnkonventionen konventionsstaterna ansvaret att vidta alla lämpliga åtgärder för att tillgodose barnets rättigheter enligt konventionen, i fråga om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter ska konventionsstaterna dessutom till fullo utnyttja sina tillgängliga resurser för att vidta sådana åtgärder (se artikel 4), att ge föräldrar lämpligt stöd när de fullgör sitt ansvar för barnets uppfostran (se artikel 18) samt att vidta lämpliga åtgärder för att bistå föräldrar och andra som är ansvariga för barnet för att genomföra barnets rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets utveckling (se artikel 27).

I regeringens strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige noteras även föräldrarnas ansvar för barnets uppfostran och utveckling samt att alla offentliga aktörer har en skyldighet att gripa in när föräldrarna inte klarar av denna roll och när barnets rättigheter inte tillgodoses i familjen.⁵ Missförhållanden måste förebyggas eller stoppas eftersom inget barn får utsättas för våld eller annan kränkande behandling.⁶ I Sverige är myndigheter, regioner och kommuner ansvariga för genomförandet av strategin.⁷

Viktigt med helhetsperspektiv

Barn, i synnerhet små barn, är sårbara och beroende av sina föräldrar eller andra vuxna för sin direkta överlevnad och utveckling. De första åren i barnets liv har därför stor betydelse för deras framtida hälsa och välbefinnande. Enligt FN:s kommitté för barnets rättigheter (barnrättskommittén) bör konventionsstaterna vidta alla nödvändiga åtgärder för att säkerställa att föräldrarna kan ta huvudansvaret för sina barn. Staterna ska stödja föräldrar i uppfyllandet av deras skyldigheter och vidta åtgärder när barn far illa.⁸ Barnrättskommittén poängterar dessutom att barnets rätt till liv och utveckling (artikel 6) enbart kan tillgodoses genom ett helhetsperspektiv, då också alla andra bestämmelser i konventionen genomförs, bland annat rätten till hälsa, social trygghet, en adekvat levnadsstandard, utbildning och lek.⁹

Rätten till utveckling innebär att barnet ska få de bästa förutsättningarna att utvecklas som individ. I svensk lagstiftning speglas artikel 6 bland annat i socialtjänstlagen (2001:453) där det framgår (5 kap. 1 §) att socialnämnden ska verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden. Rätten till liv och utveckling inbegriper många olika delar och innebär bland annat att barn ska skyddas från alla former av våld, har rätt till integritet och att göra egna val.¹⁰

Förebyggande arbete är väsentligt

Barn kan fara illa på olika sätt, till exempel genom att utsättas för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp, kränkningar, fysisk eller psykisk försummelse. Barn och unga kan också fara illa på grund av sitt eget beteende, exempelvis på grund av kriminalitet och missbruk.¹¹

⁵ Prop. 2009/10:232, Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige, s. 14.

⁶ Jfr. 6 kap. 1-2 §§ föräldrabalken.

⁷ Jfr. Prop. 2009/10:232, Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige.

⁸ Jfr. FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 7 (2005) Genomförandet av barnets rättigheter under tidig barndom, CRC/C/GC/7, p. 18.

⁹ Jfr. FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 7 (2005) Genomförandet av barnets rättigheter under tidig barndom, CRC/C/GC/7, p. 10.

¹⁰ Barnkonventionen använder sig av en vid definition av våld mot barn som innefattar alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försummelse, misshandel eller utnyttjande. Se FN:s konvention om barnets rättigheter, artikel 19.1, samt även FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 13 (2011), Barnets rätt till frihet från alla former av våld, punkt 4.

¹¹ Prop. 2012/13:10

Om föräldraskapet brister, oavsett anledning, ska det skyddssystem som finns garantera barnets rättigheter. I Sverige har socialtjänsten ansvar för att barn får det stöd och den hjälp de behöver. Socialtjänsten ska verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden och ska särskilt följa utvecklingen hos barn och unga som har visat tecken till en ogynnsam utveckling.

Det förebyggande arbetet har en central betydelse i arbetet för att se till att barn och deras familjer får tillgång till det stöd och skydd de behöver. För att förhindra att barn och unga far illa arbetar socialtjänsten med uppsökande verksamhet och annat förebyggande arbete. Till exempel kan de erbjuda olika typer av rådgivning och stöd. Om barn far illa eller riskerar att fara illa har socialtjänsten en skyldighet att samverka med samhällsorgan, organisationer och andra berörda aktörer.

Ojämlika uppväxtvillkor är en grogrund för utanförskap

En uppväxt präglad av otrygghet och ojämlikhet kan utgöra en grogrund för utanförskap och kriminalitet senare i livet. Aktuella undersökningar indikerar att det råder ojämlika uppväxtvillkor för barn i Sverige. Enligt Kronofogdens statistik för perioden 2020-2022 lever i genomsnitt 177 000 barn i Sverige i familjer där minst en förälder har skulder hos dem eller en pågående skuldsanering. Det finns dessutom stora skillnader mellan kommuner. I Lomma kommun är det färre än ett barn av 60 som växer upp i familjer med skulder medan det i Ljusnarsbergs kommun är ett barn av fyra.¹²

Folkhälsomyndigheten har noterat i en rapport att andelen barn som levde med låg ekonomisk standard 2019 varierade mellan länen med som lägst 14 procent och som högst 26 procent. Barns födelseland, föräldrars utbildningsnivå och familjekonstellationerna hade också betydelse. Bland barn födda utanför Europa var det ungefär tre gånger så vanligt att leva med låg ekonomisk standard jämfört med barn födda i Sverige. Det var också tre gånger vanligare när föräldrarna hade förgymnasial utbildningsnivå jämfört med eftergymnasial utbildningsnivå. Barn till ensamstående mödrar och utrikesfödda barn löper särskilt stor risk att växa upp med låg ekonomisk standard.¹³

Risker för utanförskap och kriminalitet

Det finns flera riskfaktorer för att barn ska hamna i utanförskap och kriminalitet. En utmärkande riskfaktor är barn med normbrytande beteende, det vill säga negativa, destruktiva beteenden som innebär brott mot sociala normer, regler eller lagar.¹⁴ Pojkar och flickor med ett normbrytande beteendemönster riskerar förutom att hamna i kriminalitet i vuxen ålder även försämrade psykisk och somatisk ohälsa, missbruk och tidig död.¹⁵

¹² Kronofogden, Statistik om antal skuldsatta [Internet]. Hämtad från: <https://kronofogden.se/om-kronofogden/statistik/statistik-om-antal-skuldsatta>

¹³ Folkhälsomyndigheten. Låg ekonomisk standard, barn [Internet]. Stockholm: Folkhälsomyndigheten; Hämtad från: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/fu-ekonomisk-utsatthet-barn>

¹⁴ Socialstyrelsen, 2021, Insatser för att motverka fortsatt normbrytande beteende och återfall i brott, s. 16.

¹⁵ Ibid., s. 9.

Vad gäller tidiga riskfaktorer för att utveckla en kriminell livsstil lyfter Brottsförebyggande rådet (Brå) fram uppförandestörningar, uppmärksamhetsstörningar eller svårigheter i den kognitiva och emotionella utvecklingen hos barn.¹⁶ Andra individuella riskfaktorer som beskrivits i olika forskningsrapporter är bl.a. tidiga beteendestörningar, impulsivitet, brottstillåtande attityder och missbruk.¹⁷

Styrkan i sambanden mellan riskfaktorerna och kriminalitet varierar i forskningen. När det gäller samband på individnivå finner man ofta, men inte alltid, att olika socioekonomiska bakgrundsfaktorer har samband med brottslighet. Något tydligare samband brukar återfinnas för variabler som rör vissa typer av beteenden, attityder och personliga egenskaper hos individen.¹⁸

Barn som upprepat begår brott är oftast multiutsatta

Det finns ett tydligt samband mellan att begå brott och att själv utsättas för brott. I Brå:s skolundersökning om brott 2021 bland elever i årskurs 9 framgår att en majoritet av dem som uppger att de begått brott under det senaste året själva också utsatts för brott. Det framgår även att 66 procent av de flickor som uppger att de begått narkotikabrott också uppger att de utsatts för sexualbrott, vilket kan jämföras med 24 procent bland flickor totalt. Det framkommer också att delaktighet i brott är vanligare bland barn där familjen har svaga ekonomiska resurser.¹⁹

Missbruk hos föräldrar, att utsättas för våld och övergrepp, tidiga skolmisslyckanden samt problematiska kamratrelationer är riskfaktorer för att ett barn senare ska hamna i kriminalitet. De skyddsfaktorer som identifierats är exempelvis stark anknytning till minst en av föräldrarna, en positiv skolanknytning och umgänge med prosociala kamrater.²⁰

Socialstyrelsens kartläggning *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021* ger en bild av att allt yngre barn dras in i kriminalitet och missbruk. Den lyfter också oro för flickor i gängmiljöer som ett nytt område. Det handlar om flickor som utövar våld, ibland i grupper med flickor.²¹ Men flickor med normbrytande beteende eller som hamnar i kriminalitet är en tydlig grupp som det finns förhållandevis lite specifik kunskap och forskning om.²²

När yngre barn begår brott är det en tydlig signal om att något inte står rätt till och att barnet behöver hjälp. När Barnombudsmannen tidigare pratat med ungdomar i arrest och häkte har de själva återkommande berättat att de inte fått tillräckligt stöd tidigt i livet. De berättar om upplevelser av svek och att inte bli lyssnade på.²³

¹⁶ Brå, 2016, *Insatser mot brott och otrygghet i socialt utsatta områden*, s. 71.

¹⁷ Brå, 2009, *Orsaker till brott bland unga och metoder att motverka kriminell utveckling*, s. 8-9.

¹⁸ *Ibid.*, s. 9.

¹⁹ Brå, 2022, *Skolundersökningen om brott 2021*, sid 81 ff.

²⁰ Socialstyrelsen, 2020, *Bedöma risk och behov för barn och unga som begår brott eller har annat normbrytande beteende. Kunskapsstöd för socialtjänsten*.

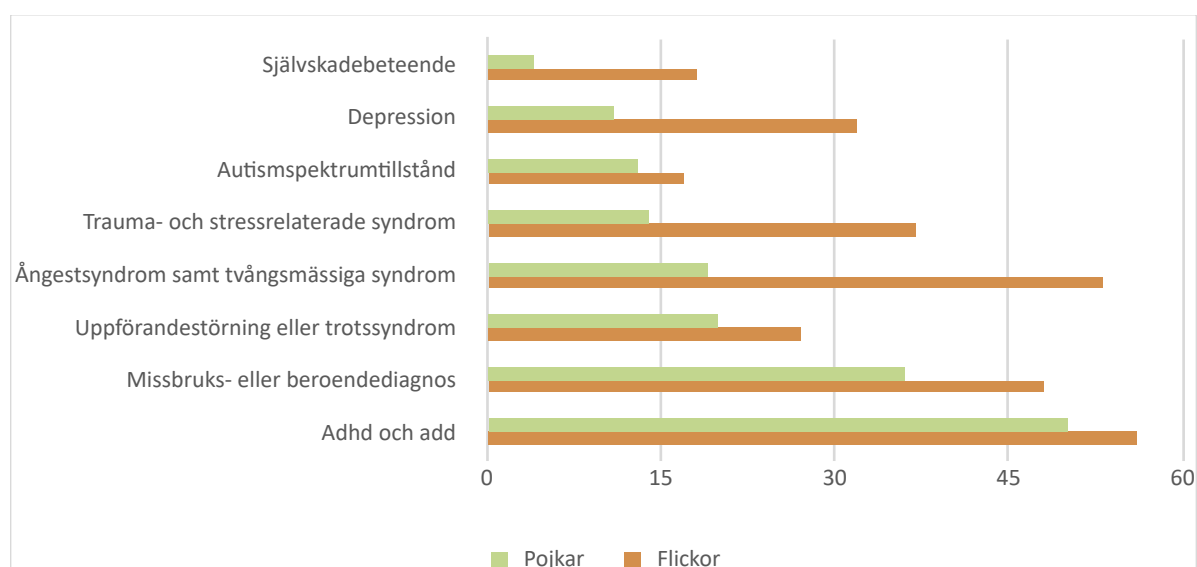
²¹ Socialstyrelsen, 2022, *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021*, s. 8.

²² Kriminalvården, 2022, *Kartläggning av häktade barn och ungdomar i Sverige 2019-2020*.

²³ Barnombudsmannen, 2013, *Från insidan. Barn och unga om tillvaron i arrest och häkte*.

Studier visar att cirka fem procent av de pojkar som begått brott före 13 års ålder står för 50–60 procent av de brott som begås av unga vuxna. Pojkar och flickor med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning eller intellektuell funktionsnedsättning utgör en särskilt sårbar grupp. Av de barn som är placerade på de särskilda ungdomshemmen hos Statens institutionsstyrelse (SiS) visar studier att mellan 39 och 48 procent har minst en neuropsykiatrisk diagnos eller intellektuell funktionsnedsättning.²⁴

Från en tillsyn av de särskilda ungdomshemmen genomförd av Inspektionen för vård och omsorg (IVO) 2021-2022 framkommer att flera barn är i behov av omfattande psykiatrisk vård.²⁵ IVO har undersökt omfattningen av psykiatriska diagnoser och vårdbehovet hos dessa barn och unga med hjälp av statistik från Socialstyrelsen. Undersökningen visar att drygt sju av tio uppfyller kriterierna för minst en psykiatrisk diagnos.²⁶

Figur 1. Förekomsten av psykiatriska diagnoser på SiS särskilda ungdomshem 2021. Källa: Patientregistret, Socialstyrelsen. Data bearbetad av IVO. Ett urval av statistiken är visualiserad av Barnombudsmannen.

Hälften av pojkarna (50 procent) och en stor andel av flickorna (56 procent) hade en fastställd ADHD-diagnos. I övrigt är könsskillnaderna tydliga när det gäller förekomsten av psykiatriska diagnoser och kliniska symtom hos barnen. Flickor hade ofta flera diagnoser och symtom. Hos pojkar var den näst vanligaste diagnosen missbruk eller beroende och var femte pojke hade uppförandestörningar eller trotssyndrom. Den näst vanligaste diagnosen flickor led av var ångestsyndrom eller tvångsmässiga syndrom följt av missbruk eller beroende.²⁷

²⁴ Socialstyrelsen, 2021, *Insatser för att motverka fortsatt normbrytande beteende och återfall i brott*, s. 17.

²⁵ På SiS särskilda ungdomshem vårdas bland annat de som omhändertagits enligt LVU och de som verkställer sluten ungdomsvård enligt LSU.

²⁶ Inspektionen för vård och omsorg, 2023, *Tillsyn av SiS särskilda ungdomshem 2021-2022*, s. 33.

²⁷ Ibid. ss. 33-34.

Risken för kriminalitet grundläggs i barndomen

I Barnombudsmannens samtal med personal inom socialtjänsten bekräftas bilden av att det handlar om en kombination av riskfaktorer hos de enskilda barnet som begår brott. Det kan röra sig om både ett aktivt spänningssökande och ett sökande efter tillhörighet kombinerat med barnets livssituation. I synnerhet påverkar föräldrarnas förutsättningar och bakgrund, samt barnets skola och kompisar.

Risken för ett livslångt utanförskap grundläggs i barndomen, men att barn som växer upp i socioekonomisk utsatthet begår brott eller blir kriminella hör samtidigt till undantagen. Enligt samtal som Barnombudsmannen haft med polisen framgår till exempel att det uppskattningsvis är ungefär en procent av de som bor i socioekonomiskt utsatta områden²⁸ som är aktiva i kriminella gäng.²⁹

Forskning pekar på att sårbara barn som växer upp i socioekonomiskt utsatta bostadsområden också i högre utsträckning kommer i kontakt med kriminella miljöer.³⁰ De som lockas till gängen har ofta flera riskfaktorer att hantera som t.ex. bristande skolgång, kognitiva svårigheter och kamratkretsar där brott förekommer. De har problematiska familjeförhållanden och befinner sig i en socialt utsatt omgivning där gäng redan förekommer. Kriminella gäng tillhandahåller möjligheter, som barnen uppfattar att samhället inte erbjuder dem, i form av ekonomiska fördelar, social tillhörighet och delaktighet.³¹

I samtal med en polis som är verksam i ett utsatt område beskrivs utmaningen för föräldrar med barn i risk enligt följande:

"Jag kan säga till dessa föräldrar: I min värld är det svårare att vara förälder i detta området där ni bor, det har inte att göra med er som föräldrar, utan riskerna som finns här."

Enligt polisen utgör nyrekryteringen av unga ett av de största samhällshoten de kriminella nätverken för med sig på lång sikt. Att som barn gå med i ett kriminellt nätverk innebär också ett betydande hot mot det enskilda barnets framtidsutsikter och möjligheter i livet. Barnet riskerar dessutom att i högre utsträckning än andra barn utsättas för våld och övergrepp.³²

I samtal med Barnombudsmannen säger en polis att unga "normalt sett inte 'rekryteras' till gängen, man växer eller *groomas* in i dem." Det kan börja med att äldre ungdomar erbjuder pengar för mindre uppgifter, som att leverera ett "paket" eller hålla vakt någonstans.

Personal i en fritidsverksamhet har beskrivit för Barnombudsmannen att det finns olika anledningar till att barn går med på att utföra arbeten åt de äldre ungdomarna. Det kan bero på risken att utsättas för hot men det kan också handla om en önskan att själv kunna skaffa

²⁸ I socioekonomiskt utsatta områden finns en högre koncentration av familjer med olika typer av sociala och ekonomiska problem, såsom låg inkomst, bristande språkkunskaper, trångboddhet eller föräldrar som har egna problem med psykisk och fysisk hälsa. Brå, 2016, Insatser mot brott och otrygghet i socialt utsatta områden, s. 72.

²⁹ Antalet individer har identifierats inom ramen för den nationella inhämtningen av uppgifter rörande kriminell påverkan på lokalsamhällen. Den nationella inhämtningen leder fram till polisens lägesbild över utsatta områden. Arbetet leds av den nationella operativa avdelningen (NOA).

³⁰ Hallin, P.O. (2020). Utsatthetens konsekvenser. I red. Gerell, M., Hallin, P. O., Nivall, K., & Westerdahl, S. Att vända utvecklingen - från utsatta områden till trygghet och delaktighet (Vol. 26). Malmö: Malmö University. s. 75-86

³¹ Se Jonas Lindbäck, 2021, Värsta bästa skolan: Om unga i förorten och segregation i skolan (avhandling). Göteborgs universitet.

³² Bris, 2022, Barns rättigheter i skottlinjen: Om gängkriminalitet och barns uppväxtvillkor, s. 14.

sig det man vill ha eller behöver – ”så mamma inte behöver tänka på det.” Även i andra samtal framkommer att dessa barn relativt ofta vill bidra till familjens ekonomi.

Barns röster om vägen in i kriminalitet

I Barnombudsmannens samtal med barn framkommer olika berättelser om vägen in i kriminalitet. Flera av barnen berättar om olika typer av otrygghet som har lett fram till att de börjat begå brott. Exempelvis att växa upp i familjehem, ha det dåligt hemma eller att det funnits kriminalitet i närområdet. Flera berättar också om hur barn och unga kan få det sämre om de placeras utanför det egna hemmet till exempel på ett hem för vård eller boende (HVB) eller på ett av SiS särskilda ungdomshem.

Barn lyfter vikten av att ta reda på de bakomliggande orsakerna till att unga begått brott och att man måste se tillbaka i personens liv för att förstå varför. Ett barn berättar:

”De här barnen har inte behandlats som andra. De har inte haft samma möjligheter. Då blir barnet emot lagen, för lagen har valt att inte behandla barnet på samma sätt.”

Barnen förklarar också att kriminella egentligen vill hitta en väg ut och att samhället behöver hjälpa dem med det.

De barn Barnombudsmannen träffat i arbetet med rapporten berättade att det främsta incitamentet för att begå brott är behovet av pengar. Många barn pratar generellt om fattigdom som en anledning till att begå brott. De tar upp exempel som att familjen har socialbidrag, att föräldrarna arbetar hårt och att det finns barn som går hungriga.

Att kunna köpa kläder, skor och mobiltelefoner framhölls också av barnen som starka drivkrafter. I vissa fall nämns också bostad och mat.

”Det är jättemånga som lär sig av sina vänner. Eller typ att man inte får tillräckligt mycket pengar hemma, till exempel av sin familj. Då vill man gå och beckna³³ bara för att få mer pengar, och köpa det man vill. Typ så märkeskläder.”

Flera av barnen berättar att de begått sina första brott i tidig ålder, det kunde handla om snatteri eller röka joint.

”När jag rökte min första joint då var jag, ja jag var sju år. Det var inte med meningen. Då jag hade inga problem och så. Jag var vit. Jag hade vitt hjärta, jag hade inga problem och så.”

Barnen beskriver sedan hur deras kriminella beteende eskalerade.

”Det har väl varit några narkotikabrott och olovliga körningar och några stölder och sånt här. Nån misshandel och, men inte så mycket kanske.”

En anledning till eskaleringen uppges vara drogberoendet.

³³ Slang för att sälja, ofta avses narkotika.

Det framkommer en komplex bild när det gäller frågan om rekrytering in i brottslighet.

"Om ni har sett denna filmen, serien snabba cash, det är alltså två killar som gick fram till barnen, dom gav dom 4 000, sen barnen började sälja, sen dom blev skjutna. Alltså i verkligheten, Nu förtiden, det är så. Folk blir bara lurade."

"Alltså, tar du bort de yngre så de äldre, de rekryterar ju bara nån ny kille alltså. Så det kommer ju in, det kommer ju in nya hela tiden"

Men det finns också barn som berättar att de yngre själva söker upp de äldre för att få jobb.

"Jag känner ju hela området, sen de yngre får man kontakt med sen. Om man kanske, ja, jag vet inte, prata med dem och så. Men det är oftast de flesta. Eh, oftast de yngre som kommer till de äldre och frågar om jobb. Det är aldrig så att äldre pressar yngre och säger..."Att du måste si och så" [...] Det är jättemånga som har frågat mig "Ja, snälla jag vill göra pengar" och så. För allt handlar ju om pengar."

Att umgås med "fel vänner" och bli påverkad av sitt umgänge är också något barnen lyfter.

"Man hänger med fel omgivning, alltså typ såna man hänger med fel vänner, till exempel alltså... Jag ska berätta en liten händelse. Jag var en riktigt bra tjej, innan jag höll aldrig en cigg, alltså aldrig i hela mitt liv, sen när jag hängde med vissa tjejer började jag röka. Och det där påverkade mig, och så som det påverkade mig kan det också påverka andra."

Föräldraskapets betydelse

Föräldrars förmåga att möta och hantera ett barns behov är särskilt viktigt för barn med ökad sårbarhet för att de inte ska riskera att hamna i kriminalitet. När barnet befinner sig i en miljö där dess behov och problem inte bemöts eller kan hanteras på ett tillfredsställande sätt ökar risken för en negativ utveckling.

Barn som lever i en familj där de vuxna har egna problem har en förhöjd risk att utveckla varaktiga och allvarliga psykosociala problem, vilket i sin tur ökar risken för en kriminell utveckling senare i livet.³⁴ Inkonsekvent barnuppfostran, övergrepp eller våld mot barnet utgör riskfaktorer liksom kriminalitet eller missbruk hos föräldrar. En konsekvent och stödjande fostran och en stark anknytning till minst en av föräldrarna är däremot skyddsfaktorer.³⁵

Orosanmälningar till kommunens socialtjänst är en viktig del av samhällets skyddsnät för barn. Enligt Socialstyrelsens kartläggning av orosanmälningar till socialtjänsten 2021 berördes ungefär vart tionde barn i Sverige av minst en anmälan. Antalet anmälningar har under de senaste tre åren ökat från 330 000 till 420 000. Av dessa rörde 63 procent barn 0–12 år. Vidare framgår av kartläggningen att antalet anmälningar som gäller barn under 6 år har ökat samtidigt som flera kommuner uppger att de saknar anmälningar från förskola, tandvård och barnavårdscentraler (BVC) som rör omsorgsbrister om de yngsta barnen.

³⁴ Brå, 2016, *Insatser mot brott och otrygghet i socialt utsatta områden*, s. 72.

³⁵ Brå, 2009, *Orsaker till brott bland unga och metoder att motverka kriminell utveckling*, s. 8-9.

Antalet anmälningar per 1 000 barn är högst i kommuner där invånarna har låga inkomster och hög arbetslöshet. Det kan till exempel vara kommuner som haft stor inflyttning av invånare som lever utan egen försörjning eller före detta bruksorter med hög arbetslöshet. Kartläggningen visar också att det är vanligare att anmälningsorsaken är relaterad till föräldrars eller vårdnadshavares problematik (40 procent) än till barnet självt (28 procent). Omkring var femte anmälan (19 procent) är relaterad till våld och övergrepp.³⁶

Personal ur socialtjänsten som Barnombudsmannen samtalat med nämner ett utbrett våld i hemmet som en anledning till att barn blir våldsamma och börjar begå brottsliga handlingar. Multiproblematik där föräldrars egen problematik är en del försvårar ofta möjligheterna för socialtjänsten att ge barnet stöd. Barnen kan ha uppmärksamats tidigt på grund av t.ex. hemlöshet, arbetslöshet eller funktionsnedsättningar men trots detta inte fått stöd.

Ojämlig tillgång till stöd för barn och föräldrar

Tendenser till normbrytande beteende framträder ofta tidigt i barnets liv. Det är därför av största vikt att problem upptäcks och att barnet får insatser och stöd som tar hänsyn både till den egna problematiken och livssituationen. Stödet kan behöva följa barnet under större delen av uppväxten.³⁷ Det råder dock stora skillnader i landet i när det gäller tillgången till föräldraskapsstöd. Vad som erbjuds och i vilken omfattning kan bero på olika saker till exempel regionens eller kommunens förutsättningar och prioriteringar.³⁸

Skillnader förekommer också mellan familjer med varierande etnisk bakgrund. En studie som Diskrimineringsombudsmannen genomfört i samarbete med forskare vid Karlstads universitet visar att familjer med utländsk bakgrund inte beviljas insatser i samma utsträckning som svenska familjer. Det förekommer att socialtjänsten inte gör en bedömning utifrån den enskilda situationen utan att bedömningen påverkas av föreställningar om vissa grupper.³⁹ Detta kan resultera i rättsosäkerhet och diskriminering.⁴⁰ Studien noterar också att den stora skillnaden i socioekonomiska förutsättningar i olika kommuner kan bidra till att referensramar förskjutits, att trösklarna för att gå in med insats ofta är betydligt högre i de utsatta kommunerna och att det bidrar till rättsosäkra bedömningar.⁴¹ Vid kontakter med myndigheter, som till exempel socialtjänsten, befinner sig människor i ett beroendeförhållande. För de individer och grupper som är utsatta för diskriminering påverkas kontakten också ofta av tidigare erfarenheter av kontakter med socialtjänsten och andra myndigheter.⁴²

³⁶ Socialstyrelsen, 2022, *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021*, s. 24-25.

³⁷ Socialstyrelsen, 2021, *Insatser för att motverka fortsatt normbrytande beteende och återfall i brott*.

³⁸ Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, 2022, *Uppdrag att stödja genomförandet av och följa upp den nationella strategin för ett stärkt föräldraskapsstöd*, s. 31.

³⁹ Diskrimineringsombudsmannen, 2021, *Skillnader som kan utgöra risk för diskriminering? En kvalitativ studie om faktorer som påverkar socialsekreterares bedömningar och beslut inom den sociala barn- och ungdomsvården*, s. 99.

⁴⁰ Varje år tar Diskrimineringsnämnden emot cirka 150 anmälningar som rör diskriminering i verksamhet inom socialtjänsten. En majoritet av anmälningarna rör diskriminering i förhållande till funktionsnedsättning och etnisk tillhörighet. Anmälningarna gäller ofta komplexa situationer som har pågått över en längre tid. Diskrimineringsombudsmannen, 2021, *Skillnader som kan utgöra risk för diskriminering?* s. 3.

⁴¹ Diskrimineringsombudsmannen, 2021, *Skillnader som kan utgöra risk för diskriminering?* s. 96.

⁴² *Ibid.* s. 3.

Studier har också visat att barns rätt till skydd från våld varierar över landet. I särskilt utsatta områden har socialtjänsten en betydligt mer pressad arbetssituation och riskerar därmed tvingas prioritera hårdare bland ärendena. Kommuner med hög arbetslöshet och hög andel utsatta områden har ofta också en mer ansträngd ekonomi. Studier har visat att liknande hemförhållanden kan generera helt olika insatser beroende på var i landet barnet bor. Studierna visar också att flickor i större utsträckning än pojkar beviljas insatser och att pojkar med utländsk bakgrund beviljas insatser i minst utsträckning. En orsak till det sistnämnda uppges vara att föräldrar i lägre utsträckning samtycker till insatser till sina söner.⁴³

I Barnombudsmannens samtal med olika professioner verksamma i socioekonomiskt utsatta områden framkommer att det, förutom bristande tillgång till insatser och stöd, också kan vara svårt för föräldrar att ta del av det stöd som erbjuds. Det kan bero på flera saker som t.ex. bristande kännedom om vilket stöd de kan få eller att familjens ekonomiska situation gör det svårt för föräldrar att t.ex. ta ledigt från jobbet för att delta i möten.

I Barnombudsmannens intervjuer framkommer också att en brist på tillit till myndigheterna är ett stort problem. Videoklipp med desinformation om att barn våldsamt omhändertas av socialtjänsten sprids vilket nämns som ett återkommande problem. Några av de föräldrar vi pratade med bekräftade bristen på tillit och att desinformationen sprids.

Tidiga insatser behövs

Det pågår ett intensivt arbete på många håll i samhället för att stävja den allvarliga och grova brottslighet som både drabbar och utförs av barn.⁴⁴ Barnombudsmannen ser i debatten ofta ett ensidigt fokus på repressiva åtgärder som lösning på problemet och saknar utvecklade resonemang om tidiga insatser för barn. I ljuset av forskningen om den tidiga barndomens betydelse är det angeläget att det brottsförebyggande arbetet startar tidigt i barnets liv.⁴⁵

Yngre barn rekryteras och utnyttjas i kriminalitet vilket gör att tidiga och långsiktiga insatser som kan följa barnet från födelsen genom uppväxten krävs, något som också lyfts av FN:s kommitté för barnets rättigheter (barnrättskommittén) i de senaste rekommendationerna till Sverige. Barnrättskommittén uppmanar staten att ta fram en strategi för att förhindra att barn dras in i kriminalitet. De framhåller att strategin bör grundas på forskning och analys av grundorsakerna till varför barn hamnar i kriminalitet.⁴⁶ Barnombudsmannen vill särskilt peka på vikten av att tillvarata barns och ungas egna erfarenheter i arbetet. Både flickor och pojkar kan bidra med viktiga kunskaper om hur vägen in i kriminalitet ser ut och hur samhällets skyddsnät kan stärkas. Barnombudsmannen ser ett särskilt behov av ökad kunskap och forskning om flickor i risk för att utveckla ett kriminellt beteende. Enligt Brå:s rapport om dödligt våld i den kriminella miljön utgör kvinnor 29 procent av de medmisstänkta.⁴⁷ För att förebygga kriminalitet behövs bättre kunskaper om hur flickorna rekryteras eller groomas in i

⁴³ Se bl.a. Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2018, *Lika läge för alla? Om omotiverade skillnader inom den sociala barn- och ungdomsvården*.

⁴⁴ Regeringen har bl.a. beslutat att tillsätta ett råd mot organiserad brottslighet i Justitiedepartementet (regeringsbeslut Ju2022/03633) samt meddelat att den arbetar med att ta fram en nationell strategi mot den organiserade brottsligheten (Nya åtgärder mot de kriminella gängerna, pressmeddelande 10 januari 2023).

⁴⁵ Jfr. FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 7 (2005) *Genomförandet av barnets rättigheter under tidig barndom*, CRC/C/GC/7, p. 8.

⁴⁶ FN:s barnrättskommitté, *Sammanfattande slutsatser och rekommendationer över Sveriges kombinerade sjätte och sjunde rapport* (CRC/C/SWE/CO/6-7), p 44 (c).

⁴⁷ Brå, 2020, *Dödligt våld i den kriminella miljön 2005–2017*.

den kriminella miljön och om, och i så fall hur, detta skiljer sig från pojkarna. Det ökade antalet orosanmälningar som rör flickor relaterade till kriminalitet bekräftar att detta är angeläget.⁴⁸

Barnets utveckling sker i samspel med de olika sociala miljöer som barnet växer upp i.⁴⁹ Tendenser till normbrytande beteende framträder ofta tidigt i barnets liv och påverkas av olika samverkande faktorer.⁵⁰ Tidig upptäckt är av största vikt så att barnet kan få insatser och stöd. För att tillgodose barnets rättigheter är det därför centralt att samhället stärker sin förmåga att tidigt uppmärksamma barnets och föräldrarnas behov.⁵¹ Stödet kan behöva följa barnet under större delen av uppväxten.⁵²

Barn i multiutsatthet är i riskzonen för utanförskap och kriminalitet och har ofta föräldrar som brister i omsorgsförmåga. Samtidigt är de yngre barnen den svåraste gruppen för samhället att nå. När föräldrarna av olika anledningar tackar nej till erbjudna insatser eller avstår från att söka hjälp är möjligheterna att nå barnen begränsad. Yngre barn är rättighetsbärare och måste särskilt uppmärksammas så de kan garanteras skydd och stöd från samhället. Det kräver en moderniserad socialtjänstlagstiftning och en socialtjänst som utgår från det enskilda barnet. Mandat, kompetenser och arbetssätt måste genomsyras av ett barnrättsperspektiv. Tillit, tillgänglighet och sänkta trösklar är grundläggande i detta arbete. Barnombudsmannen vill också särskilt betona vikten av att socialtjänsten ges möjlighet att hålla orosanmälningar som inte lett till utredning ordnade på ett sökbart sätt eftersom dessa kan bidra till en helhetsbild av barnets situation.

⁴⁸ Socialstyrelsen, 2022, Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021, s. 29.

⁴⁹ Urie Bronfenbrenner, 1979, *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, Harvard Univ. Press.

⁵⁰ Socialstyrelsen, 2021, Insatser för att motverka fortsatt normbrytande beteende och återfall i brott, ss. 16-17.

⁵¹ Se Tham, H. (2013). *Tidiga ingripanden som kriminalpolitisk strategi. I: Estrada, F och Flyghed, J (red): Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur; Brå, 2016, *Insatser mot brott och otrygghet i socialt utsatta områden*.

⁵² Hallin, P.O. (2020). *Utsatthetens konsekvenser. I red. Gerell, M., Hallin, P. O., Nivall, K., & Westerdahl, S. Att vända utvecklingen - från utsatta områden till trygghet och delaktighet (Vol. 26)*. Malmö: Malmö University. s. 75-86.

Barnets rätt till liv och hälsa

Barn har rätt till bästa möjliga fysiska och psykiska hälsa och tillgång till hälso- och sjukvård. Barn med funktionsnedsättning har rätt till särskild omvårdnad. De får inte diskrimineras på grund av sin funktionsnedsättning, utan har samma rätt som andra barn att åtnjuta bästa möjliga hälsa och samma rätt till hälso- och sjukvård.⁵³

Barnets rätt till hälsa är nödvändigt för att kunna åtnjuta alla de andra rättigheterna i barnkonventionen. Dessutom är rätten till hälsa beroende av att många andra av barnets rättigheter i konventionen förverkligas.⁵⁴ Detta innebär att barnets rätt till bästa möjliga hälsa bland annat är beroende av barnets rätt att skyddas mot alla former av våld, vanvård, försummelse och utnyttjande.⁵⁵ I annat fall kan det leda till kort- och långsiktiga konsekvenser för såväl barnets fysiska och psykiska hälsa som barnets beteendemässiga och sociala utveckling.⁵⁶

Samhällets hälso- och vårdansvar

Staten har ansvar för att barnets rätt till hälsa förverkligas. Det innefattar behandling och rehabilitering och att tillgodose alla barns rätt till förebyggande och hälsofrämjande åtgärder.⁵⁷ Dessa ges framför allt inom ramen för mödrahälsovården, barnhälsovården, tandvården samt inom elevhälsan. Vårdnadshavare ska i sin tur tillgodose barnets behov av hälso- och sjukvård, bland annat genom att se till att barnet kommer på bokade besök för undersökning och eventuell efterföljande behandling.

När ett barn är placerat i samhällsvård är det socialnämndens ansvar att verka för att barnet får den hälso- och sjukvård det behöver.⁵⁸ Vad gäller barn som får vård med stöd av lagen om vård av unga (LVU) ska socialnämnden särskilt uppmärksamma den unges hälsa.⁵⁹ Statens institutionsstyrelse (SiS), som driver de särskilda ungdomshemmen,⁶⁰ bedriver dessutom hälso- och sjukvård och är därmed vårdgivare och ska följa gällande bestämmelser inom hälso- och sjukvården.

⁵³ Jfr. FN:s konvention om barnets rättigheter, art. 23, 24; FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, art. 25.

⁵⁴ Jfr. FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 15 (2013) om barnets rätt till bästa uppnåeliga hälsa (art. 24), CRC/C/GC/15, p. 7

⁵⁵ Jfr. FN:s konvention om barnets rättigheter, art. 19

⁵⁶ Jfr. FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 13 (2011) Barnets rätt till frihet från alla former av våld, CRC/C/GC/13, p. 15

⁵⁷ Jfr. FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 15 (2013) om barnets rätt till bästa uppnåeliga hälsa (art. 24), CRC/C/GC/15, p. 25. I rätten till god hälso- och sjukvård ingår förebyggande och hälsofrämjande åtgärder, behandling, rehabilitering och palliativ vård.

⁵⁸ 6 kap. 7 § socialtjänstlagen (2001:453).

⁵⁹ 3 a § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga om vård av unga, LVU. Barn som får tvångsvård enligt LVU kan placeras i en så kallad särskild ungdomshem som drivs av Statens institutionsstyrelse, SiS. Beslut om vård med stöd av LVU meddelas av förvaltningsrätten efter ansökan av socialnämnden., 4 § LVU.

⁶⁰ Ungdomar som begår allvarliga brott när de är i åldern 15 till 17 år kan bli dömda av domstol till sluten ungdomsvård i stället för till fängelse. De kan då också bli placerade på ett särskilt ungdomshem enligt lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU).

Viktigt med tidig upptäckt

Omsorgsbrist och våld i familjen är de vanligaste orsakerna till orosanmälan av de yngsta barnen (0-6 år).⁶¹ Forskning visar att hjärnans anatomi och fysiologi påverkas av svår försummelse, vilket kan leda till störningar i kognition, koncentration, impuls kontroll och socialt beteende.⁶² Det betyder att tecknen på försummelse liknar de riskfaktorer som kan leda till att barnet utvecklar ett normbrytande, kriminellt beteende.⁶³

Upptäckt är en förutsättning för att barnet ska få det skydd och stöd som det har rätt till. Både hälso- och sjukvården och tandvården är skyldiga att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa.⁶⁴ Hälso- och sjukvården utgör på så vis en viktig del i samhällets skyddsnät att förebygga och tidigt upptäcka barn som utsätts för olika former av våld eller som på annat sätt riskerar fara illa. Det är mycket viktigt att socialtjänsten så tidigt som möjligt får kännedom om barn och unga som kan behöva individuellt anpassat stöd, för att tidigt kunna sätta in åtgärder och stödja dem som riskerar att fara illa. Detta kräver att socialnämnden samverkar med hälso-, sjuk- och tandvård i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa.⁶⁵

Hälsobesvär är vanligt bland barn i utanförskap och kriminalitet

Barn och unga som växer upp i utsatta livssituationer har generellt sett sämre hälsa, utvecklingsmöjligheter och framtidsutsikter.⁶⁶ Barns hälsa i Sverige skiljer sig åt beroende på familjens socioekonomiska status. Att växa upp i socioekonomisk utsatthet innebär en ökad risk för att som vuxen ha svårigheter att försörja sig själv, samt ökad risk för hälsoproblem såsom alkohol- och drogmisbruk och suicid.⁶⁷

En rapport från Socialstyrelsen visar en försämrad munhälsa hos barn i förskoleåldern. Över tid har skillnaderna mellan dem som har bäst och sämst munhälsa ökat och allt fler drabbas av mycket svår kariessjukdom. Rapporten visar hur barns hälsoutveckling samspelar med familjens socioekonomiska förhållanden. Faktorer som har ett tydligt samband med risken för att utveckla karies är ekonomiska faktorer, föräldrarnas munhälsa och tandvårdskontakt.⁶⁸

Barn i samhällsvård mår betydligt sämre än andra barn.⁶⁹ Socialstyrelsen har identifierat att 71 procent av barnen som vårdas på hem för vård eller boende (HVB) har minst en psykiatrisk diagnos.⁷⁰ Förskrivningen av psykofarmaka till placerade barn och unga är också hög. Det finns även en hög grad av allvarlig självskadeproblematik och självmordsförsök. Dödligheten bland barn och unga som varit placerade är dessutom nästan fem gånger så hög jämfört med andra barn och unga. Barn i samhällsvård går också ofta miste om den

⁶¹ Socialstyrelsen, 2019, *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2018*.

⁶² Steven Lucas och Carolina Jernbro, 2014, *Försummelse av barn – ett försummat problem*, *Läkartidningen*, 2014,111:CYIA.

⁶³ Jfr. Brå, 2009, *Orsaker till brott bland unga och metoder att motverka kriminell utveckling*, s. 8-9; Brå, 2016, *Insatser mot brott och otrygghet i socialt utsatta områden*, s. 71.

⁶⁴ Jfr. 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453).

⁶⁵ Jfr. 5 kap. 1 a § socialtjänstlagen (2001:453).

⁶⁶ Hallin, P.O. (2020). *Utsatthetens konsekvenser*. I red. Gerell, M., Hallin, P. O., Nivall, K., & Westerdahl, S. *Att vända utvecklingen - från utsatta områden till trygghet och delaktighet* (Vol. 26). Malmö: Malmö University. s. 75–86.

⁶⁷ Jfr. Prop. 2017/18:249 *God och jämlik hälsa – en utvecklad folkhälsopolitik*.

⁶⁸ Socialstyrelsen, *Munhälsoutveckling bland barn i förskoleåldern*, 2022.

⁶⁹ Barnombudsmannens årsrapport 2019 *”Vem bryr sig – när samhället blir förälder”*.

⁷⁰ Socialstyrelsen, *”Vård av barn och unga i HVB utifrån deras samlade behov”*, 2019.

kontinuerliga hälso- och tandvård de har rätt till.⁷¹ Detta tyder på att kommunerna inte har fungerande rutiner för hälsoundersökningar av dessa barn.

Unga kriminella har också sämre hälsa än sina jämnåriga. I en kartläggning som Kriminalvården genomförde 2022 ingick samtliga 1 229 barn och ungdomar som häktades i Sverige 2019–2020. Studien fann att nära två tredjedelar (63 %) uppgav att de hade haft ett narkotikamissbruk. Över hälften (54 %) hade haft psykisk ohälsa före häktningen. Vanligast förekommande var ångest eller depression (28 %), ADHD (17 %) och tidigare suicidförsök (12 %). Det förekom även diagnoser som PTSD, schizofreni och autismspektrumsyndrom bland de häktade.⁷²

I en tidigare studie genomförd av forskare vid Göteborgs och Lunds universitet undersöktes den psykiska ohälsan hos 270 unga vålds- och sexualbrottsdömda män (18–25 år). Studien fann att den psykiska ohälsan var mycket utbredd och att över hälften (56 %) av deltagarna tidigare hade varit patienter inom barn- och ungdomspsykiatri (BUP) eller vuxenpsykiatri.⁷³

Forskning visar också på en större psykisk ohälsa hos manliga gängmedlemmar än hos andra unga män.⁷⁴ En undersökning genomförd av Brå visade att 36 procent av de gärningspersoner som begått dödligt våld i den kriminella miljön hade under året före brottet haft kontakt med psykiatri. Samtliga gärningspersoner var män och oftast rörde det sig om drogrelaterad problematik.⁷⁵

Barns röster om rätten till hälsa

Flera barn berättade om vikten av rätten till tillgänglig vård. De beskriver problem med långa väntetider och brist på läkare. Flera barn lyfter också behovet av att förebygga psykisk ohälsa och menar att kuratorer och psykologer måste finnas för detta ändamål. Ibland upplevdes hjälpen som de fick som svår att ta till sig.

”Även psykologen som jag hade där, jag kunde inte lita på henne. Jag kunde inte öppna mig själv för henne. Det enda hon brukade säga till mig, ja, om du ska göra nånting-, om din hjärna säger till gör nånting, så ska du hitta pausknappen. Det enda var jag visste var nånting som hette pausknappen. Men vart ligger den här pausknappen? Vad är det här för pausknapp? Så visste jag ingenting om det. Det enda jag bara visste var att jag skulle hitta pausknappen.”

Barnen berättar även om psykisk ohälsa som en konsekvens av bråk, att inte få kärlek, dåliga betyg, att inte prata eller skam för någonting man gjort. Flera barn berättade om egenupplevd psykisk ohälsa. Några barn berättade att de börjat självmedicinera med droger på grund av psykisk ohälsa.

⁷¹ Socialstyrelsen, 2013, *Vård och omsorg om placerade barn: Öppna jämförelser och utvärdering. Rekommendationer till kommuner och landsting om hälsa och utsatthet.*

⁷² Kriminalvården, 2022, *Kartläggning av häktade barn och ungdomar i Sverige 2019–2020*

⁷³ Kriminalvården, 2022, *Kort om psykisk ohälsa hos kriminalvårdsklienter.*

⁷⁴ Coid J. W., Ullrich S., Keers R., Bebbington P. m. fl. (2013). *Gang membership, violence, and psychiatric morbidity. American Journal of Psychiatry* 170(9), ss. 985–93

⁷⁵ Brå, 2020, *Dödligt våld och psykisk ohälsa: Gärningspersoners tidigare kontakter med psykiatrisk vård.*

”Jag har hållt på med-, även om jag rökte, alltså jag var inte knarkare, jag rökte för att bara dämpa min ångest och de där jag har och sen fokusera mig bättre. Ta det lugnt bara. Till och med inte ens det hjälper, det är nåt fel på mig, men i alla fall.”

Av de barn vi träffade med erfarenhet av kriminalitet hade majoriteten diagnostiserats med en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (NPF). Flera hade diagnosen ADHD och ett barn menade att det kanske hade underlättat om hen fått sin medicin tidigare.

Förebygga att barn far illa

För att samhället ska kunna tillgodose barns rättigheter i enlighet med barnkonventionen är det grundläggande att tidigt upptäcka de barn som far illa eller riskerar att fara illa. Bara några få verksamheter träffar de flesta barn under deras första levnadsår. De har därför ett stort ansvar att uppmärksamma olika typer av utsatthet och är skyldiga att anmäla misstanke eller kännedom om att barn far illa. I kontakten med barnet och föräldrarna finns till exempel möjlighet att uppmärksamma tidiga indikationer på omsorgsbrister och annan typ av våld. Därför är det hälsofrämjande arbetet centralt för samhällets förmåga att skydda barn.

Mödra- och barnhälsovård möter barnet tidigt

Redan innan barnet föds kan mödrahälsovården, som är i kontakt med föräldrarna, identifiera eventuella riskfaktorer kopplade till barnets familj. Det kan till exempel handla om missbruk av alkohol och droger, våld i nära relationer eller psykisk ohälsa hos de blivande föräldrarna. Informationsöverföringen redan från mödravårdscentraler (MVC) och förlossning till barnavårdscentraler (BVC) är viktig för att identifiera och följa upp barn som riskerar att fara illa.

Under de första levnadsåren är barnhälsovården en av de få samhälleliga institutioner som har möjlighet att identifiera riskfaktorer hos barnet själv, i familjen och i närmiljön samt att uppmärksamma behovet av insatser. Barnhälsovården utgår från det nationella barnhälsoprogrammet och har en viktig uppgift att främja hälsosamma relationer i familjen, förebygga riskförhållanden och tidigt uppmärksamma och åtgärda situationer där barn misstänks fara illa.⁷⁶ BVC ska stödja och följa alla barns hälsa, utveckling och uppväxtmiljö. Där erbjuds barn regelbundna hälsoundersökningar och vaccinationer från det att de är nyfödda till dess att de börjar i förskoleklass. Alla barn går inte i förskolan, vilket innebär att BVC kan vara den enda instans som möter dessa barn.⁷⁷

Barnhälsovården omfattas av anmälningsplikten och ska tidigt uppmärksamma och stödja vårdnadshavare som till exempel är psykiskt sårbara eller som missbrukar alkohol, narkotika eller spel. I uppdraget ingår bland annat att erbjuda hembesök och dessa är en del av det universella föräldraskapsstödet som erbjuds till alla. Hembesöken syftar till att informera om barnhälsovården, skapa förutsättningar för en fortsatt god kontakt, samtala och ge råd och stöd. Hembesöken är också ett sätt att få inblick i den miljö och de levnadsförhållanden som

⁷⁶ Se Socialstyrelsen, 2014, *Vägledning för barnhälsovården*.

⁷⁷ Jfr. Socialstyrelsen, 2014, *Barn som far illa eller riskerar att fara illa: En vägledning för hälso- och sjukvården samt tandvården gällande anmälningsskyldighet och ansvar*.

barnet lever i.⁷⁸ De kan även vara en del av ett riktat stöd utifrån behov inom det utökade hembesöksprogrammet som erbjuds i vissa regioner.⁷⁹

Inom ramen för överenskommelser mellan regeringen och Sveriges kommuner och regioner (SKR) om ökad tillgänglighet i barnhälsovården har insatser som ökade personalresurser, kompetenshöjning, ändrade arbetsformer och ökad samverkan genomförts. Tanken är att stärka stödet till barn och barnfamiljer i allmänhet, men särskilt stödet till dem med sämre hälsa och tandhälsa och till dem som bor i områden med socioekonomisk utsatthet och med lägre vaccinationstäckning.⁸⁰

Tandvårdens betydelse för tidig upptäckt

Tandvården är också en av få aktörer som regelbundet träffar de flesta barn och har därmed unika förutsättningar att upptäcka ohälsosamma levnadsvanor.⁸¹ Barnets första kontakt med tandvården sker ofta via BVC, innan barnet fyllt två år. Målet för tandvården är en god tandhälsa och en tandvård på lika villkor för hela befolkningen. Folk tandvården ansvarar för regelbunden och fullständig tandvård för barn och unga.⁸²

Barns munhälsa avslöjar mycket om hur deras behov av omsorg och omvårdnad tillgodoses av föräldrarna. Barn som utsätts för försummelse och fysisk vanvård har ofta brister i munhälsan.⁸³ Tandläkare får god överblick över eventuella skador i mun-, ansikts- och halsregionen och har möjlighet att prata med barnen. De ska också uppmärksamma om barnet uteblir från bokade besök eller om barnet har stora obehandlade vårdbehov.⁸⁴

Orosanmälningar görs inte alltid när barn uteblir från BVC

Barnhälsovården, BVC, når de flesta barn men vid utebliven kontakt skiljer sig rutinerna för uppföljning. Socialstyrelsen genomförde under 2020 en nationell kartläggning där det framgår att flera BVC upplever att det är svårt att säkerställa att de har kontakt med alla barn. Några är inte säkra på om de har kännedom om alla barn i området. Andra tycker att det är särskilt svårt att få kännedom om nyinflyttade eller nyanlända barn. De som inte får kontakt med en familj trots upprepade försök kontaktar ofta socialtjänsten eller gör en orosanmälan, men det sker inte alltid. Vissa gör orosanmälningar enbart om det utöver utebliven kontakt finns en mer specifik oro för att barnet far illa. Andra beskriver att de gör orosanmälan som rutin vid utebliven kontakt. Vilken uppsökande verksamhet som bedrivs när barn uteblir från besök varierar och några beskriver att de inte bedriver någon uppsökande verksamhet alls med hänvisning till att det är frivilligt.⁸⁵

Socialstyrelsens senaste nationella kartläggning av orosanmälningar 2021 visar att 17 procent av anmälningarna till socialtjänsten gjordes av hälso-, sjuk- och tandvården. Trots att de som

⁷⁸ Jfr. Socialstyrelsen, 2014, *Vägledning för barnhälsovården*

⁷⁹ Utökade hembesöksprogram innehåller flera hembesök under barnets första 15 månader. Det syftar till att ge särskilt stöd till barn och familjer som befinner sig i en socialt utsatt livssituation. Det är ett samarbete mellan barnhälsovården och socialtjänsten.

⁸⁰ Folkhälsomyndigheten, 2022, *24 lärande exempel om tillgänglighet i barnhälsovården*.

⁸¹ Socialstyrelsen, 2022, *Nationella riktlinjer för tandvård*.

⁸² 2 och 7 §§ tandvårdslagen (1985:125).

⁸³ Socialstyrelsen, 2014, *Barn som far illa eller riskerar att fara illa: En vägledning för hälso- och sjukvården samt tandvården gällande anmälningsskyldighet och ansvar*.

⁸⁴ Sveriges tandläkarförbund, 2016, *Policydokument Barn som far illa*.

⁸⁵ Socialstyrelsen, 2020, *Nationell kartläggning av barnhälsovården: En jämlik och tillgänglig barnhälsovård*.

är anmälningsskyldiga totalt sett anmäler oftare, indikerar kartläggningen en fortsatt underrapportering från flera verksamheter, bland annat BVC och tandvården.⁸⁶

Elevhälsans betydelse

Elevhälsan har också stora möjligheter att arbeta med preventiva insatser och tidig upptäckt då de når majoriteten av alla barn och unga i sin målgrupp.⁸⁷ Elevhälsan tar över ansvaret från BVC för att följa upp barns och ungas hälsa från det år barnet börjar förskoleklass. Elevhälsan ska i första hand vara förebyggande och hälsofrämjande och ska omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser. För dessa insatser ska det finnas tillgång till skolläkare, skolsköterska, psykolog och kurator.⁸⁸

Elevhälsan ska erbjuda minst tre hälsobesök med allmänna hälsokontroller och dessutom undersökning av syn och hörsel och andra begränsade hälsokontroller.⁸⁹ Eleverna får också anlita elevhälsan vid behov för enkla sjukvårdsinsatser.⁹⁰ Det är huvudmannen som avgör hur mycket personal som elevhälsan ska ha och vilken kompetens som behövs utifrån lokala behov och förutsättningar.

Enligt Socialstyrelsens och Skolverkets gemensamma vägledning till elevhälsan noteras att även om de inplanerade hälsobesöken är frivilliga är det viktigt att genom olika vägar komma i kontakt med eleven för att få klarhet i orsaken till uteblivet besök och om barnet är i behov av stöd. I vägledningen anges också att vissa elever kan behöva särskild uppmärksamhet, bland annat elever som är placerade i familjehem, elever med funktionshinder, barn till föräldrar med missbruk eller psykisk funktionsnedsättning samt elever som lever i familjer där det förekommer våld.⁹¹

Det finns dock brister i elevhälsans förutsättningar för likvärdighet runtom i landet. Av en undersökning om elevhälsan från 2018 framgår att något färre kommuner än tidigare är nöjda med förvaltningens dialog med rektorer om elevhälsan och fler uppger att det är svårare att säkerställa likvärdigheten i elevhälsoarbetet. Den ökande psykiska ohälsan bland eleverna är en utmaning för kommunerna liksom att utveckla inkluderande lärmiljöer för att möta elevers olikheter.⁹²

En ökande andel kommuner uppger att elevhälsans kvalitet varierar relativt mycket mellan grundskolorna i kommunen. Kartläggningen visar dessutom att det blivit svårare för elevhälsan att rekrytera vissa kompetenser och yrkesgrupper som ska finnas där enligt skollagen, främst specialpedagoger och psykologer. Fler kommuner uppger också att vissa skolor har svårt att rekrytera elevhälsans yrkesgrupper. Det gäller främst glesbygdsskolor och skolor i socioekonomiskt utsatta områden.

Barn i behov av samordnade insatser

För barn med komplexa behov är det viktigt att insatserna samordnas för att nå önskad effekt. När barn behöver insatser både från socialtjänsten och hälso- och sjukvården ska det

⁸⁶ Socialstyrelsen, 2022, *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021*.

⁸⁷ Socialstyrelsen, 2014, *Barn som far illa eller riskerar att fara illa: En vägledning för hälso- och sjukvården samt tandvården gällande anmälningsskyldighet och ansvar*.

⁸⁸ Jfr. 2 kap. 25 § skollagen (2010:800).

⁸⁹ Jfr. 2 kap. 27 § skollagen (2010:800).

⁹⁰ 2 kap. 28 § skollagen (2010:800).

⁹¹ Socialstyrelsen, 2016, *Vägledning för elevhälsan: Tredje upplagan*, ss. 82-85.

⁹² Sveriges kommuner och landsting, 2018, *Nuläge och utmaningar i elevhälsan 2018*, ss. 4-5.

vid behov upprättas en samordnad individuell plan (SIP).⁹³ Förskolan och skolan, som ofta möter barnen dagligen, saknar däremot lagligt stöd att sammankalla andra huvudmän till arbete med en SIP. Flera aktörer, bland annat SKR, har återkommande uppmärksammat lagstiftaren på behovet av att skolan ska få samma ansvar och mandat för SIP som socialtjänsten och hälso- och sjukvården i lagstiftningen.

Vissa kommuner och regioner har upprättat särskilda samverkansavtal eller överenskommelser med förskolan och skolan som innebär att skolan själv kan initiera SIP. Dock finns det mycket som tyder på att arbetet med SIP inte används som ett instrument för att möta barnets behov av tidiga insatser.

Samhället behöver fånga upp barn tidigt

Barn har rätt till en god hälsa och att skyddas mot alla former av våld. En god hälsa är en viktig förutsättning för ett gott liv. Konventionsstaten ska vidta alla lämpliga åtgärder exempelvis vad gäller lagstiftning, administration och sociala skyddssystem för att skydda barnet från alla former av våld.⁹⁴

Synen på barnet som rättighetsbärare måste få genomslag och yngre barns rättigheter måste uppvärderas. När föräldrar av olika anledningar brister i omsorgsansvar kan det i vissa fall vara livsavgörande för barnet att personal inom hälso- och sjukvården agerar. Socialtjänsten som har det yttersta ansvaret för att ge barn skydd och stöd måste få kännedom om barn som far illa. Yngre barn är särskilt beroende av sina föräldrar för att få tillgång till den hälso- och sjukvård och tandvård de har rätt till.

För att skyddet av barn ska fungera är det centralt att vården uppfattar de signaler som barn sänder ut. Direktiven till de professionella som regelbundet träffar barn och som har möjlighet att upptäcka omsorgsbrister måste också innehålla krav på systematik i att alltid fråga barnet om förekomsten av våld. Om alla barn får samma frågor, blir det inte lika stigmatiserande. Oräknliga är de barn som Barnombudsmannen mött genom åren som har sagt att de önskat att någon hade frågat dem rakt ut om de utsatts för våld.

Trots det kraftigt ökande antalet orosanmälningar saknas anmälningar från förskola, tandvård och BVC när det gäller de yngsta barnen. När utredningar inleds av andra orsaker upptäcks att det funnits kännedom om brister i omsorgen om barnet som borde anmälts långt tidigare.⁹⁵ Socialstyrelsen har påpekat behovet av ökad kunskap om omsorgsbrister hos anmälningspliktiga.⁹⁶ Ökad kunskap är av yttersta vikt då yngre barn har få kontakter utanför familjen och är beroende av att de få vuxna som möter barnet agerar. Barnombudsmannen vill därför understryka vikten av åtgärder för att öka anmälningsbenägenheten och undanröja hinder för att anmälningsplikten fullföljs.

När barn uteblir från besök hos hälso- och sjukvård eller tandvården kan det vara ett uttryck för försummelse. I Barnombudsmannens dialoger med SiS framhålls att de möter barn och unga som inte haft kontakt med varken barnhälso- eller tandvården och att många har stora

⁹³ Jfr. 2 kap. 7 § socialtjänstlagen (2001:453) och 16 kap. 4 § hälso- och sjukvårdslagen (2017:30).

⁹⁴ Jfr. FN:s konvention om barnets rättigheter art. 6, 19 och 24.

⁹⁵ Socialstyrelsen, 2022, *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021*, s. 31.

⁹⁶ Socialstyrelsen, 2022, *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021*.

problem med hälsan. Samverkan och informationsöverföring i hela vårdkedjan – inklusive mödrahälsovården – är centralt för att barnets rätt till hälsa ska kunna uppfyllas.

Barnombudsmannen vill betona vikten av en sammanhållen, regelbunden och jämlik hälsouppföljning för att skydda barn som far illa. Det är också en viktig del i samhällets arbete med att förebygga kriminalitet. Föräldrarnas rätt att tacka nej till erbjuden vård står ibland i strid med barnets rätt till bästa möjliga hälsa och kan få allvariga konsekvenser för barnet. Barnombudsmannen vill se både ett utökat uppsökande arbete inom vård och överväganden om att göra vissa hälsoundersökningar obligatoriska för att säkerställa alla barns rätt till bästa möjlig hälsa.

Barnombudsmannen ser ett behov av en förstärkt och likvärdig elevhälsa där barnet är i centrum. Elevhälsans roll och barnets tillgång till elevhälsa behöver förtydligas. Det förebyggande och hälsofrämjande elevhälsoarbetet som bedrivs i samverkan med övrig personal på skolan och andra samhällsfunktioner är också av yttersta vikt för elever med särskilda behov eller befinner sig i annan utsatthet. För att förbättra möjligheten att ge barnet tidiga, samordnade insatser måste förskolan och skolan ges laglig rätt att ta initiativ till att en samordnad individuell plan, SIP, upprättas för barnet.

Barnets rätt till utbildning

Enligt barnkonventionen har barn rätt till utbildning och skolan har en avgörande betydelse för deras framtid. En låg utbildningsnivå ökar risken för ohälsa, missbruk och suicid. En fungerande skolgång är en viktig skyddsfaktor för att förebygga utanförskap och kriminalitet.

Enligt artikel 28 i barnkonventionen har barn rätt till utbildning och i artikel 29 stadgas utbildningens syften, att utbildningen måste utgå från barnet, vara anpassad till barn och ge barnet makt över sin situation. Utbildningsprocesserna måste utgå från de principer som uttrycks i artikeln. Begreppet utbildning innefattar, förutom formell utbildning hela det spektrum av livserfarenheter och lärande som gör det möjligt för barn att utveckla sin personlighet, sina färdigheter och att leva ett fullvärdigt och tillfredsställande liv i samhället.⁹⁷

Huvudmannens ansvar och det kompensatoriska uppdraget

Skollagen (2010:800) innehåller bestämmelser om skolväsendet, bl.a. förskola, grundskola, gymnasieskola och fritidshem. Den anger att huvudmannen för respektive skola ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i skollagen.

Skollagen säger att utbildningen ska ta hänsyn till barns och elevers olika behov, att barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt, samt sträva efter att uppväga skillnader i barnens förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.

Utbildningen ska dessutom vara likvärdig oavsett var i landet den anordnas. I all utbildning och annan verksamhet som rör barn ska barnets bästa vara utgångspunkt.⁹⁸ Det finns också bestämmelser om extra anpassningar och särskilt stöd till vissa elever, och bestämmelser som reglerar skyldigheter att agera vid upprepade eller längre frånvaro.⁹⁹

Skolan ska därmed vara jämlik. Huvudmannen har det främsta ansvaret för att säkerställa att det finns ekonomiska och personella förutsättningar att tillgodose barns behov så att de kan tillgodogöra sig utbildningen. Det kallas för det kompensatoriska uppdraget.

Brister i likvärdighet

Det finns stora brister i likvärdighet i den svenska skolan. Det betyder att alla skolor inte klarar sin kompensatoriska uppgift att uppväga skillnader i barnens förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Bristerna i likvärdighet innebär att de förutsättningar och livsvillkor som barn möter utanför skolan förstärks genom deras skolgång.

Över tid har man kunnat mäta att de skolor som har svårast att klara av det kompensatoriska uppdraget tenderar att vara skolor i socioekonomiskt utsatta områden. Skolverkets analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten visar att skolans socioekonomiska sammansättning generellt har fått en större betydelse för elevernas resultat.¹⁰⁰ Föräldrarnas utbildningsnivå har störst betydelse för betygsresultaten, samtidigt som föräldrarnas inkomst

⁹⁷ FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 1 (2001) Artikel 29.1: Utbildningens mål, CRC/GC/2001/1, p. 2.

⁹⁸ 1 kap. 10 § skollagen (2010:800)

⁹⁹ 1 kap. 4, 9 och 10 §§, 3 kap. 6–12 §§ och 7 kap. 3 och 19 a §§ skollagen (2010:800).

¹⁰⁰ Skolverket, 2018, Analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och skillnader mellan skolor. Rapport 467.

har blivit allt viktigare.¹⁰¹ När det gäller otillåten frånvaro visar en statlig utredning att barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar samt barn till föräldrar med missbruk eller psykisk ohälsa är överrepresenterade.¹⁰²

Föräldrars utbildningsnivå har stor påverkan på barns studieresultat

Skolverket har rapporterat att 85 procent av eleverna som slutade årskurs nio våren 2022 var behöriga till ett nationellt program i gymnasieskolan. Samtidigt saknade 15 procent, närmare 18 000 elever, behörighet till något av de nationella programmen.¹⁰³ Lägst låg Haparanda där endast 60 procent av eleverna hade behörighet till ett nationellt program medan 100 procent av eleverna i Dals-Ed var behöriga.

Figur 2. Andel elever i år 9 som är behöriga till yrkesprogram per hemkommun. Källa: Kolada.

Enligt Skolverkets rapport var 92,7 procent av elever med minst en förälder med eftergymnasial utbildning behöriga till gymnasieskolan i jämförelse med 75 procent av de elever vars föräldrar saknar eftergymnasial utbildning.¹⁰⁴

Statistiken visar att det inte har någon större betydelse för skolprestationen om man är född i Sverige eller utomlands, bortsett från om man nyligen har invandrat till Sverige. För elever födda i Sverige, med båda föräldrarna födda utomlands, skulle det genomsnittliga meritvärdet vara något högre än för elever med svensk bakgrund, om grupperna hade haft samma socioekonomiska förutsättningar. Detsamma gäller för utrikesfödda elever som invandrat mer än fyra år tidigare. De som är födda utomlands, och som bott en kortare tid i Sverige, har även med hänsyn till olika socioekonomiska förutsättningar lägre meritvärde.¹⁰⁵

Förskolans kompensatoriska uppdrag

Av förskolans läroplan framgår att utbildningen i förskolan ska främja barnets utveckling, hälsa och välbefinnande och lägga grunden för ett livslångt lärande. I utbildningen i förskolan ingår även undervisning och av läroplanen framgår vikten av att främja barnets språkutveckling, förmåga till socialt samspel och tillit till den egna förmågan.¹⁰⁶

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera (SOU 2016:95), s. 157 ff.*

¹⁰³ *Skolverket, 2022, Slutbetyg i grundskolan våren 2022.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *SCB, 2021, Elever i årskurs nio med högutbildade föräldrar presterar bättre.*

¹⁰⁶ *Se Läroplan för förskolan, Lpfö 18.*

Förskolan vänder sig till barn mellan 1 och 5 år. 70,4 procent av 1- och 2-åringarna var inskrivna i förskolan år 2021. För 3 till 5-åringar var motsvarande siffra 94,7 procent.¹⁰⁷ I SKR:s öppna jämförelser från år 2022 framkommer att drygt 22 000 barn mellan 3 och 5 år inte var inskrivna i förskolan och av dem var 17 000 inte heller inskrivna i pedagogisk omsorg.¹⁰⁸ Där framkom också att de barn som varken går i förskola eller pedagogisk omsorg var de som levde i störst socioekonomisk utsatthet.¹⁰⁹

När Skolinspektionen granskade förskolornas verksamhet på uppdrag av regeringen framkom att kvaliteten varierar alltför mycket mellan förskolorna och att förskolans kompensatoriska uppdrag riskerar att inte uppfyllas, samtidigt som det kompensatoriska uppdraget anges vara påtagligt viktigt i en samhällsutveckling med ökad skolsegregation och socioekonomiska skillnader. I samma rapport beskrivs också att knappt 40 procent av personalen var legitimerade förskolelärare samt att rekryteringssvårigheterna väntades bestå under lång tid framöver. Samtidigt konstateras att en högre andel förskolelärare har samband med en bättre kvalitet i verksamheten.¹¹⁰

I betänkandet *Förskola för alla barn – för bättre språkutveckling i svenska* lyfts behovet av insatser för att barn ska ges likvärdiga förutsättningar inför skolstarten. Utredningen konstaterade att förskolan har störst positiv effekt för barn med svag socioekonomisk bakgrund och flerspråkighet. Den pekade också på att det finns ett brett forskningsstöd för att förskolan har positiva effekter för barns utveckling och lärande. De som gått i förskola har bättre kognitiva och språkliga färdigheter och bättre förutsättningar att nå högre kunskapsresultat i skolan.¹¹¹ Samtidigt konstaterade utredningen att barn med utländsk bakgrund, barn med föräldrar som inte förvärvsarbetar och barn med lågutbildade föräldrar i lägre utsträckning deltar i förskolan. Många barn är inskrivna i förskolan men det betyder inte per automatik att barnen deltar i verksamheten dagligen.¹¹²

Pedagogisk omsorg som alternativ till förskola

Pedagogisk omsorg är ett alternativ till förskola eller fritidshem och vänder sig till barn i samma åldrar. Den vanligaste formen av pedagogisk omsorg är familjedaghem, där dagbarnvårdare tar emot barn i sitt eget hem. Av samtliga barn i Sverige mellan 1 och 5 år var 1,3 procent inskrivna i pedagogisk omsorg under 2021. Det är främst yngre barn som är inskrivna, 90 procent är mellan 1 och 5 år.¹¹³ En kraftig minskning har skett de senaste tio åren.

Pedagogisk omsorg regleras inte i skolförfattningarna på samma sätt som förskolan, en stor del av skollagen är inte tillämplig för pedagogisk omsorg och förskolans läroplan är endast vägledande för verksamheten. Omsorgsformen har fått kritik bland annat i betänkandet

¹⁰⁷ Se Kolada: <https://kolada.se/verktyg/jamforaren/?focus=2328&report=148706>

¹⁰⁸ Sveriges kommuner och regioner, 2022, Öppna jämförelser Förskola 2022 Förskolans kompensatoriska roll.

¹⁰⁹ Sveriges kommuner och regioner, 2022, Öppna jämförelser Förskola 2022 Förskolans kompensatoriska roll, s. 74

¹¹⁰ Skolinspektionen, 2018, Slutrapport: Förskolans kvalitet och måluppfyllelse – ett treårigt regeringsuppdrag att granska förskolan.

¹¹¹ Se *Förskola för alla barn – för bättre språkutveckling i svensk* (SOU 2020:67). Utredningens uppdrag var att lämna förslag som syftar till att öka deltagandet i förskolan bland barn i 3–5 års ålder och föreslå hur förskolans arbete med barnens språkutveckling i svenska kan stärkas, bland annat när det gäller nyanlända barn.

¹¹² *Förskola för alla barn – för bättre språkutveckling i svensk* (SOU 2020:67).

¹¹³ <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik/for-skolstatistiknyheter/statistik/2022-04-28-statistik-over-annan-pedagogisk-verksamhet-2021>

Stärkt kvalitet och likvärdighet i fritidshem och pedagogisk omsorg. Utredningen ansåg att förskolans kompensatoriska uppdrag av flera anledningar inte är möjligt att fullfölja inom den pedagogiska omsorgen och föreslog ett etableringsstopp. Utredningen menade också att det regelverk som styr pedagogisk omsorg varken gynnar barnen, verksamhetsutövarna eller samhället i tillräcklig utsträckning.¹¹⁴

En av de kommuner som Barnombudsmannen samtalat med i arbetet med rapporten uppgav att nästan en tredjedel av alla yngre barn i ett visst socioekonomiskt utsatt område gick i pedagogisk omsorg. Företrädare för kommunen såg också tendenser till att barn som orosanmälts flyttades från förskola till pedagogisk omsorg efter anmälan. Orosanmälningar från den pedagogiska omsorgen saknades helt i kommunen.

Skolpliktens betydelse för barns framtid

Skolplikten gäller från förskoleklass till och med årskurs nio och omfattar de flesta barn i Sverige. Barn som är asylsökande, har ansökt om eller fått ett uppehållstillstånd med tillfälligt skydd och barn som vistas i Sverige utan stöd av myndighetsbeslut eller författning (är papperslösa) har rätt till utbildning men omfattas inte av skolplikten.¹¹⁵

Den senaste sänkningen av skolpliktsåldern gjordes hösten 2018 då förskoleklass kom att omfattas av skolplikten från att tidigare ha varit frivillig. Regeringen motiverade reformen om ändrad skolplikt med att elevernas kunskapsresultat försämrats de senaste årtiondena och att den socioekonomiska bakgrunden har fått en större betydelse för skolresultaten.¹¹⁶ Det ansågs viktigt att det första inledande och viktiga skolåret tas tillvara. Förskoleklassen kan dock, konstateras det, bara lyckas med sitt uppdrag att förbereda för fortsatt utbildning om alla barn faktiskt deltar i verksamheten. Utredningen *Förskola för alla barn – för bättre språkutveckling i svenska* föreslog att även förskola för 5-åringar skulle bli obligatorisk. Utredningen konstaterade bland annat att det skulle ge alla barn bättre förutsättningar att klara av skolan och etablera sig på arbetsmarknaden, vilket skulle gynna såväl barnet som samhället. Utredningen såg förslaget om obligatorisk förskola från 5 års ålder som ett första steg i att tidigarelägga barns inträde i obligatorisk utbildning och öppnade för att sänka skolpliktsåldern ytterligare.¹¹⁷

Viktigt att tidigt uppmärksamma skolfrånvaro

Skolnärvaro är en förutsättning för att få fullständiga betyg i årskurs nio och kan i sig också vara en skyddsfaktor. Det gäller särskilt för barn i olika former av utsatthet, till exempel om det förekommer våld eller missbruk hemma eller om barnet i annat fall skulle vistas på platser där kriminalitet förekommer.

Att utbildningen håller hög kvalitet och att skolmiljön är trygg och fri från kriminalitet är också viktiga aspekter för barns skolnärvaro. Skolan är nämligen också en plats där barn utsätts för och exponeras för brott. I Brå:s senaste skolundersökning om brott framkommer att skolmiljön är den vanligaste platsen som barn utsätts för brott, både vad gäller lindrigare

¹¹⁴ *Stärkt kvalitet och likvärdighet i fritidshem och pedagogisk omsorg (SOU 2020:34).* Utredningen hade i uppdrag att lämna förslag som syftar till att stärka kvaliteten och likvärdigheten i fritidshem och pedagogisk omsorg.

¹¹⁵ 7 kap. 2 § skollagen (2010:800).

¹¹⁶ Prop. 2017/18:9, Skolstart vid sex års ålder.

¹¹⁷ *Förskola för alla barn – för bättre språkutveckling i svensk (SOU 2020:67), s. 16 f., s. 171*

och grövre brott. Sedan 2015 har andelen elever i årskurs nio som uppgett utsatthet för lindrig misshandel i skolmiljö ökat, både bland tjejer (från nästan 38 procent 2015 till drygt 47 procent 2019) och killar (från drygt 58 procent till drygt 65 procent).¹¹⁸

Barns skolnärvaro är högre i de lägre åldrarna och knappt en procent av eleverna på låg- och mellanstadiet har upprepade ströfrånvaro. För högstadieelever är motsvarande siffra fyra procent. Framgångsfaktorer för hög skolnärvaro är trygghet, goda kamratrelationer, möjlighet till delaktighet och att lyckas med skolarbetet. Andra framgångsfaktorer är till exempel förebyggande och proaktivt elevhälsoarbete, trygga övergångar mellan stadier, och god dialog och samverkan med externa aktörer.¹¹⁹

En rapport från Skolinspektionen visar att åtgärder sätts in först på högstadiet även om frånvaromönstret funnits redan i låg- eller mellanstadiet.¹²⁰ I en statlig utredning framhålls vikten av att tidigt upptäcka och sätta in insatser för att hantera frånvaro framgångsrikt. Utredningen konstaterade att frånvaro ofta uppmärksammas för sent och riskerar att bli långvarig och omfattande. Frånvaro innebär ofta att eleven har komplexa behov som behöver mötas av flera aktörer. Samverkan med vårdnadshavare, med elevhälsan och med externa aktörer krävs ofta. Trots att detta är avgörande för att nå framgång är brister i samverkan vanliga, konstaterade utredningen.¹²¹ Utredningen lyfte också behovet av en enhetlig uppföljning av frånvaro och att bedömningen behöver göras likvärdigt. Utredningen påpekade att: "Vi får under utredningen höra av lärare, elever och vårdnadshavare att skolan har valt att 'vänta och se' [...] Det finns ingen forskning som visar att 'vänta och se' är en bra metod, men den används."¹²²

Barns röster om skolan och vikten av utbildning

Samtliga barn som Barnombudsmannen träffat i arbetet med rapporten är medvetna om vikten av utbildning. Även barnen ser skolan som skyddsfaktor och utbildning som vägen till en positiv framtid och arbete.

"Jag tycker att det är viktigt att gå i skolan eftersom man behöver bra utbildning och så för att klara sig under livet och att det ska gå bra."

Majoriteten av de barn som hade erfarenhet av brottslighet berättade om en hög skolfrånvaro och en bruten skolgång.

"Alltså jag har ju inte gått i skolan eh, typ hela mitt liv alltså. Inte, inte från ettan till sexan heller. [...] Det var bara, skolan var inte min grej. Och gjorde annat istället. Det var andra saker som lockade mig, så jag gick inte i skolan."

Samma barn berättar:

¹¹⁸ Brå, 2021, Skolundersökningen om brott 2021, s. 8.

¹¹⁹ Skolnärvaro – en översikt av forskning om att främja alla barns närvaro i skolan, IFOUS (2019) s. 10.

¹²⁰ Skolinspektionen, 2016, Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete med omfattande frånvaro.

¹²¹ Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera. Betänkande av Att vända frånvaro till närvaro – en utredning om problematisk skolfrånvaro. SOU 2016:94. s. 195. Utredningen hade i uppdrag att kartlägga långvarig och ofta återkommande, såväl giltig som ogiltig frånvaro i grundskolan, grundsärskolan, sameskolan och specialskolan.

¹²² Ibid s. 195.

"Den inställning jag hade då var skolan inte intressant överhuvudtaget. Så oavsett hur den hade vart, jag hade inget intresse av det. [...] Jag blev hemskickad mycket. Har vart det sedan jag var liten. Avstängd. Fick gå i s-. Fick ha en extralärare, gå i särklasser. Det var massa. Ja, sen, sen ettan har det vart knas."

Att inte vara i skolan påverkar också barnens umgänge.

"Alltså jag var inte i skolan så mycket när jag var liten, så jag vet, jag var mycket ute med folk som också inte var i skolan, så det blev ju så att man testade på cannabis till exempel då första gången. Så blev det, ja, då hitta man ju fler folk som inte sköter skolan eller någonting sånt, kanske utanförskap"

Ett annat barn berättar:

"Och självklart kommer det konsekvenser. Sen hamna jag ju här. Mm. Var jobbigt ändå. Men det är inte nåt jag kan ångra, men jag ångrar det faktiskt. Men det är inte nåt jag kan göra åt saken. Men jag kan fortfarande förändras och tänka på min framtid."

Hinder för att tillgodogöra sig undervisningen

Många barn lyfter i samtal med Barnombudsmannen att det krävs mer anpassningar i skolan. Ett barn redogör följande:

"Vissa skolor anpassar inte skolan efter eleven, utan efter den "normala" eleven. Vissa ungdomar har problem med diagnoser som behöver extra hjälp, då kanske vissa lärare lägger märke, men överlag finns lärare som inte lägger vikt på det. Skolan anpassar inte efter alla elever, utan majoriteten."

Ett annat barn berättar om känslan att inte passa in.

"Jag har aldrig passat i en större klass. Med min energi och sånt, jag pallar inte att sitta still och sånt."

Barn själva uttrycker också att förväntningarna på dem är låga eller negativa. Ett barn säger:

"Politikerna bryr sig inte. Man stängde vår skola. Det är skitdåligt. För då tänker man varför stänger man ner skolan istället för att hjälpa barnen där?"

Hen berättar att detta tyder på att politiker inte bryr sig om dessa områden för att det finns mycket kriminalitet där. Samma barn upplever att det finns stora skillnader mellan olika skolor och möjligheter till aktiviteter och till exempel klassresor.

"När politiker hör att det är barn från [min ort] att de inte vill göra något eller lägga pengar på det, för de ser alla barn och unga som kriminella i dessa områden."

Fattigdomen bland barn beskrivs också som ett utbrett problem i de samtal Barnombudsmannen genomfört med företrädare för lokalsamhället i arbetet med rapporten och några lyfter hunger som ett utbrett problem. Hunger medför koncentrationssvårigheter och gör barnen mer sårbara. Samtidigt resulterade försök i en skola att bjuda eleverna på frukost på morgonen i att de som behövde det mest ändå inte kunde ta del av den.

”De elever vi ville nå, de som vi vet har det sämst ställt hemma, kom inte på frukosten. Vi fick höra att just de barnen ofta behövde hjälpa till hemma på morgonen, lämna syskon på förskolan och så vidare. Redan om man går i fyran så behöver man göra mycket hemma.”

Skolans hälsofrämjande uppdrag

Det är huvudmannen, exempelvis kommunen eller företaget som driver skolan,¹²³ som har det yttersta ansvaret för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i skolförfattningarna. Detta innefattar ansvar för det systematiska kvalitets-, värdegrunds- och likabehandlingsarbetet. Huvudmannen har även det yttersta ansvaret för att skapa förutsättningar för att eleverna ska kunna inhämta de värden och kunskaper som utbildningen syftar till att de ska utveckla.¹²⁴

Rektorer har i Sverige ett stort handlingsutrymme och en stor bestämmanderätt kring hur den egna skolan ska styras. Rektorn beslutar om förskolans eller skolans inre organisation och fördelar resurser inom enheten efter barnens eller elevernas olika förutsättningar och behov. Rektor har även annat särskilt ansvar, till exempel för att fatta vissa beslut om åtgärdsprogram och ledighet, och, inom givna ramar, för att undervisningen och elevhälsans verksamhet utformas så att eleverna får den ledning och stimulans, de extra anpassningar eller det särskilda stöd samt den hjälp de behöver.¹²⁵

Det är viktigt med en nära samverkan med vårdnadshavarna och att barnet eller den unge ges förutsättningar att vara delaktig i de åtgärder som planeras. För att kunna ge det bästa stödet till barn där föräldraskapet på olika sätt brister, behöver förskolor och skolor ofta samverka med andra aktörer som är viktiga ur barnets perspektiv, till exempel socialtjänsten, barn- och ungdomspsykiatri (BUP) och barn- och ungdomshabiliteringen. Det är barnets behov som ska styra hur stödet utformas och skolan har alltid ett fortsatt ansvar oavsett andra aktörers stödinsatser.

Ge fler barn möjlighet att lyckas i skolan

Förskolan lägger grunden för det livslånga lärandet, något som uttrycks i läroplanen. Den har stor betydelse för barnets språkutveckling men också för matematikkunskaperna. Barn som gått i förskola har bättre psykisk hälsa, högre inkomst och högre utbildningsnivå som vuxna än barn som inte gått i förskola.¹²⁶ Men om och i vilken utsträckning barnet har rätt att vara i förskolan är villkorad och tar idag i första hand hänsyn till föräldrarnas sysselsättning och livssituation. Med tanke på förskolans stora betydelse är det angeläget att skifta fokus så att rättigheten till förskola utgår från barnet. Barnombudsmannen menar därför att en sänkning av skolpliktsåldern till 5 år och en likvärdig rätt till förskola av hög kvalitet tillsammans med en skolplikt som omfattar alla barn i Sverige är brådskande reformer.

¹²³ Även andra än kommuner och företag kan vara huvudmän för skolor.

¹²⁴ Se t.ex. 2 kap. 8 § och 1 kap. 4 § skollagen (2010:800).

¹²⁵ Se t.ex. 2 kap. 9–10 §§, 3 kap. 9 § och 7 kap. 18 § skollagen (2010:800) samt gällande läroplaner för olika skolformer t.ex. Skolverket, Läroplanen för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr 22, avsnitt 2.8 Rektorns ansvar. Se även prop. 2009/10:165, Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, s. 647-648.

¹²⁶ Folkhälsomyndigheten och Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES), 2017, Förskolans påverkan på barns hälsa: en genomgång av den vetenskapliga litteraturen

Den allt större påverkan av socioekonomisk bakgrund och föräldrars utbildningsnivå för barnets skolresultat vittnar om att den svenska skolan inte uppfyller det kompensatoriska uppdraget. Det gör att elevernas skilda förutsättningar och livsvillkor istället förstärks i skolan. Statistiken visar även stora skillnader över landet och inom kommuner, när det gäller hur många som lämnar grundskolan med fullständiga slutbetyg.

En fullföljd skolgång är en grundläggande förutsättning för goda framtidsutsikter och en skyddsfaktor mot kriminalitet. Upprepad eller långvarig skolfrånvaro är en riskfaktor för barnet. Grundorsakerna till frånvaro ska, enligt skollagen, utredas tidigt.¹²⁷

Barnombudsmannen vill betona vikten av att lagen efterföljs och att även yngre barns frånvaro tas på största allvar. Detta för att möjliggöra rätt åtgärder och att fler barn ska lämna grundskolan med behörighet för vidare studier.

¹²⁷ 7 kap. 19 a § skollagen (2010:800).

Så gjorde vi rapporten

Årsrapporten bygger huvudsakligen på underlag från tre källor:

- Vi har samtalat med barn med olika erfarenhet av kriminalitet eller kriminalitetens konsekvenser.
- Vi har samtalat med relevanta aktörer såsom företrädare för myndigheter, yrkesverksamma inom samhällsinstitutioner som möter barn, forskare, intresseorganisationer, religiösa samfund, idrottsföreningar, bostadsbolag och kommunledningar.
- Vi har tagit del av kunskap inom temat för rapporten från relevanta aktörer så som den formulerats i forskning, utredningar, offentligt tryck och myndighetsrapporter.

Vi har också haft en referensgrupp bestående av ungdomar knutna till arbetet med rapporten.

Samtal med barn

Utgångspunkten för vårt arbete är att barn är experter på sin egen situation. Barnens röster i denna rapport är inte representativa för samtliga barn och unga i Sverige och resultaten kan därför inte generaliseras.

Barnombudsmannen har genomfört enskilda intervjuer och gruppsamtal med sammanlagt 72 barn mellan 5-17 år, 25 flickor och 47 pojkar. De flesta var mellan 13-17 år, sex ungdomar var över 18 år.¹²⁸

Vi har kommit i kontakt med barnen genom tio olika organisationen eller institutioner runt om i hela Sverige. För att få en möjlighet att träffa barn som befinner sig i, eller i risk för, utanförskap eller brottslighet har vi kontaktat olika typer av organisationer som möter dessa barn i sin verksamhet. Vi har bland annat träffat barn i socioekonomiskt utsatta områden, barn med funktionsnedsättning, barn i kontakt med socialtjänsten, barn med frihetsberövade anhöriga och barn som avtjänar sluten ungdomsvård.

Barnen fick själva välja om de vill träffa oss enskilt eller i grupp, fysiskt eller digitalt. Vi har genomfört 17 enskilda intervjuer, varav tre samtal skedde digitalt, och mindre gruppsamtal med sammanlagt 55 barn.

Samtalen utgick från rättigheterna i barnkonventionen om rätten till delaktighet, familj, skola, hälsa, fritid men fokuserade också på utanförskap, brottslighet, tillit till samhället och framtidstro, utifrån ett samtalsstöd.

Samtalsstödet var utformat utifrån frågeområden snarare än exakta, detaljerade frågor för att få barnens syn på sin verklighet. Barnet fick berätta så mycket som möjligt utan att ledas av intervjuaren. För att få ta del av barnens resonemang och tankegångar fick deras behov, resonemang och upplevelser stå i fokus. Träffarna krävde anpassning efter barngruppens dynamik och funktionsförmåga.

¹²⁸ Totalt 78 barn och unga varav sex stycken hade fyllt 18 år.

Referensgrupp med barn

I arbetet med rapporten har Barnombudsmannen, utöver att samtala med barn om sina egna erfarenheter, också haft en referensgrupp med sex barn under 18 år. Vi har genomfört sex fysiska och digitala träffar inom ramen för arbetet med rapporten. Referensgruppen bidrog med tankar gällande utredningens olika delar, synpunkter på problemformuleringar och hjälp att tolka resultat utifrån barnets perspektiv.